

International
JOURNAL OF SOCIAL, HUMANITIES
AND ADMINISTRATIVE SCIENCES

Open Access Refereed E-Journal & Refereed & Indexed
JOSHASjournal (ISSN:2630-6417)

Architecture, Culture, Economics and Administration, Educational Sciences, Engineering, Fine Arts, History, Language, Literature, Pedagogy, Psychology, Religion, Sociology, Tourism and Tourism Management & Other Disciplines in Social Sciences

Vol:5, Issue:16

2019

pp.358-364

journalofsocial.com

ssssjournal@gmail.com

ORTAK TÜRK ALFABESİ VE ORTAK TÜRK DİLİ MESELELERİNE TARİHSEL BAKIŞ

HISTORICAL VIEW TO ISSUES OF COMMON TURKIC ALPHABET AND COMMON TURKIC LANGUAGE

Doç.Dr. Aytek MEMMEDOVA

Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Felsefe Enstitüsü, Azerbaycan

Article Arrival Date : 08.04.2019

Article Published Date : 21.07.2019

Article Type : Research Article

Doi Number : <http://dx.doi.org/10.31589/JOSHAS.125>

Reference : Cangiz Taşlı, T.; Şahinoğlu, B. & Eren, B. (2019). "Bozcaada'da Ekoturizme Uygun Potansiyel Alanların CBS Aracılığıyla Belirlenmesi", Journal Of Social, Humanities and Administrative Sciences, 5(16): 358-364

ÖZET

Türklerin yaşadığı meskenlerin ve arazilerin eski bir tarihi vardır. Türklerin tarihi olarak, Türklerin kültür, tefekkür ve düşünce tarihi de eskidir. Türk halkları arasında ortak dilin hazırlanması meselesi tüm dönemler için önem taşıyor. Ortak dilin oluşturulması XX yüzyılın başlarında da düşünürlerin, bilim adamlarının ilgi odağı olmuştur. Bu dönemde Türk halkları arasında sözler gibi terimlerin de ortak olmasına, yani bütün Türklerin ortak bir edebiyat ve bilimsel dili olması meselesi de dikkat çekmektedir. 1926'da Bakü'de yapılan I Türkoloji Kongre'de Türk halklarının tarihi, yaşayış tarzı, kültürü, ortak edebi dil meselesi etrafında tartışmalar yapılmıştır. I Türkoloji Kongre'de bilim adamları Rusça ile birlikte, kendi dillerinde - Türkçe, Tatarca, Özbekçe, Oyratca, Çovaşça, Başkırtca, Kazakça çıkış etseler de, birbirlerinin konuşmalarını anlamışlardır. Lakin muasır dönemde, Türkler dillerine göre tam anlamıyla birbirlerinden uzaklaşmışlar ve bazı Türk milletleri birbirlerinin dilini anlamaz oldular. Türklerin ortak bir dilde konuşmaları için ortak alfabenin ve ortak dilin hazırlanması meselesi XX yüzyılın başlarında olduğu gibi XXI yüzyılda da güncel bir sorun olarak bilim adamlarının ilgi odağıdır.

Anahtar kelimeler: Türk halkları, Türk dilleri, alfabe, kültür, tarih

ABSTRACT

There is an old history of the dwellings and land inhabited by Turks. As the history of Turks, the history of culture and thought of Turks is also old. The problem of a common language among the Turkish peoples is important for all periods. The building of common language was in attention of thinkers and scientists at the beginning of the XX century. In this period, the issue of the common literature and scientific language of the Turks is noteworthy. In I Turkology Congress held in Baku in 1926, was debated the history, lifestyle, culture, common literary language of Turkic peoples. Members of Turkology Congress was understood each other while conversation in Russian, Turkish, Tatar, Uzbek, Chuvash, Kazakh and other turkic languages. However, in modern period, the Turks have literally moved away and some Turkic peoples do not understand each other's language. The problem of preparing the common alphabet and common language for Turks to speak in a common Turkic language remains a current problem in the XXI century as well as in the beginning of the XX century.

Keywords: Turkic peoples, Turkic languages, alphabet, culture, history

1. GİRİŞ

Her milletin düşünce, kültür ve dil tarihini araştırmak büyük bilimsel önemi vardır. Türk kaynaklarında bilgelik, zeka ve düşünce çok takdir edilmektedir. Bu yüzden, bilge, ileri görüşlü, geniş görüşlü bir adamın akıllıca önerilmesi sonucunda, Türkler devletlerini güçlendiriyor. Devletin

yönetimi, ülkenin yükselişi de aklın ve düşüncenin gücünü yansıtıyor. Bu, Türk halklarının düşünce tarihinin, onların kahramanlık tarihi kadar eski olduğunu ortaya koymaktadır. Çünkü savaşlarda zafer, zaferde güç, kuvve ile birlikte akıl ve zeka da temeldir.

Kaynaklardan, Türk halklarının meskenlerinin ve Türk halklarının ikamet ettikleri toprakların kadim tarihe malik olduğu bilinmektedir. Geniş arazilerde yerleşmiş türk etnosu – altaylar, azerbaycanlılar, başkurtlar, özbekler, kazaklar, kırgızlar, türkmenler, uygurlar, karakalpaklar, kumuklar ve b. eski kültüre sahibdirler.

Tarihi kaynaklar, Türk yerleşimlerinin eskiliğini göstermektedir. Prof.Dr. Erol Güngör “Tarihde Türkler” kitabında bununla ilgili yazmıştır: “İlk Türkler, yani bizim en eski atalarımız bugün Orta Asya diye bilinen yerde, Tanrı Dağları ile Altay Dağları arasında yaşıyorlardı. Tarih öncesi insanlar ve kültürlerle uğraşan bilim adamlarının o bölgelerden yaptıkları kazılardan elde edilen bilgilere göre, Türkler beyaz ırktan ve geniş kafalı (brakisefal), orta boylu insanlardı. Burası Çin’le sınırdış olan bir ülke idi; bu yüzden Türkler’in eski tarihlerine aid bilgilerin pek çoğunu Çin tarihinden öğreniyoruz. Çin tarihleri Milat’tan Önce 2000-1000 yılları arasında ilk Türk hükümdarlarından bahsediyorlar. Böylece Türkler’in bilinen tarihi, dörtbin yıllık bir tarihtir” [Güngör, 1995: 11].

Eski Türk alfabesinin ne zaman yaranması tarihi net değil, ama alfabenin tertip edilmesi ile ilgili bilgiler devrimizin VI. yüzyılından başlayarak tarihi kaynaklarda mevcuttur [Şükürlü, 1993: 13].

Prof.Dr. Reşid Rahmeti Arat Türk yazı dilinin ne zaman ve hangi şartlar içinde vücuda geldiği hakkında henüz kat’ı bir söz söylemenin imkansız ve türk tarihinin eski devirleri aydınlatılincaya kadar karanlık kalacağını yazmıştı. Biz türk yazı dilini, yazıldıkları tarih belli olan Orhun kitabelerinden (VIII. asır başları) itibaren takip edebiliyoruz. O devreye dahil olup, yazıldığı yıl kaydedilmemiş olan diğer kitabelerin bir kısmı belki daha eski tarihlere aittir [Arat, 1987: 297].

Reşid Rahmeti Arat’a göre Türklerin mühim geçit yollarında yaşamalarına ve bu yüzden çok erkenden komşu kültür muhitleri ile temasta bulunmalarına ve yabancı alfabeler, din ve dini eserlerin türkler içine girmiş olmasına rağmen, türklerin bunları mahdut bir çerçeve içinde tutabilecek kadar kendi kültür ananelerine sadık kalmalarının sebebini, bir cihetten bizim bugün bütün tafsilatı ile göremediğimiz türk kltür teşkilatının çok inkişaf etmiş olmasında, diğer cihetten kısmen bunların coğrafi vaziyetlerinde aramak icap eder [Arat, 1987: 299].

Araplar dünya hadiselerinde iştiraki VII. asırda başlamış, daha ilk zamanlardan itibaren türklerle temas etmişler. Reşid Rahmeti Arat bu yeni kültür muhitinin türklere ancak XI. asır sıralarında başladığını kaydetmiştir.

XIX. asırda Arap harflerinin yerine yeni alfabenin hazırlanması için ilk çalışan Azerbaycan dramaturjisinin yaratıcısı, büyük düşünür Mirza Fatali Ahundov (1812-1878) idi. O, Arap harflerinin ıslahı için 1863’te İstanbul Hükümetine müracaat etmiş ve hiç bir netice alamadan dönmüştü [Ülken, 2008: 147]. Mirza Fatali Ahundov’dan sonra yeni alfabenin hazırlanmasına çalışan 1903-1905 yıllarında Tiflis’de ilk Azerbaycan Türkçesinde yayınlanan “Şarki-Rus” gazetesinin kurucusu, yazar, fikir adamı Mehemed ağa Şahtahtlı (1846-1931) idi. 1879-1903 yılları arasında Mehemed ağa Şahtahtlı Rusça, Fransızca ve Azerbaycan Türkçesinde yeni alfabeyle ilgili altı kitap yayınlamıştı [Novruzov, 1988: 23].

2. DİL KONUSUNUN ÖNEMİ HAKKINDA

Modernleşme hakkında konuşurken, dil sorunu özellikle dikkat çekiyor. Ziya Gökalp (1876-1924) “yüzyılımızın belirgin yenilikleri ülkemize geldikçe, gözümüz yeni şeyler, zihnimiz yeni kavramları görmeye devam ediyor” fikrini ifade ettikten sonra yazmıştır ki bu kavramlar isimsiz kalamayacağı için her gün dilimize yeni kelimeler giriyor ve dilimiz böylece zenginleşiyor. Yüzyılın temsilcisi olan milletlerin gazete ve kitaplarından tercüme yapıyoruz. Böylece kültürel ve bilimsel hayatımızda bulunmayan birçok anlamlar, aydınlarımızca yeni kelimelerin bulunup çıkarılmasını bekliyor [Gökalp, 2010: 129].

Ziya Gökalp'e göre, milliyetin temeli dildir. Çünkü dil bütün değerlerin zarfıdır. Biz ahlakımızı, hukukumuzu, dinimizi, güzellik duygumuzu, düşüncemizi onunla ifade ederiz. Bundan dolayı, dil meselesine birinci derecede önem verdi. Ziya Gökalp, suni dilin aleyhine olmuş, kökü Türkçe olsa bile, yaşamayan kelimeleri dile dahil etmeyin manasız olduğunu belirtmiştir [Ülken, 2007: XX].

Ziya Gökalp dilin sadeleştirilmesini gerekli biliyordu. Hilmi Ziya Ülken onun bununla ilgili görüşlerini böyle açıklıyor: Dilin sadeleştirilmesi, İstanbul şivesinin örnek olarak alınmasını, terimlerin ümmet dili olan Arapçadan seçilmesi, onun düsturlarıydı. Modern bir toplumda Arapça terimlerin yaşamayacağını hesaba katmıyor; imparatorluk bağlarını muhafaza için, yerleşmiş eski ilmi dilimizin köklerini muhafaza ediyordu. O, bunu mantıken izah ediyordu: Batılı terimlerini İncil dili olan Latince'den aldığı gibi, biz de Kuran dili olan Arapçadan almalıyız" [Ülken, 2007: XX].

Türk halkları arasında ortak dilin ve alfabenin hazırlanması meselesi tüm dönemler için önem taşıyor. Ortak Türk dilinin ve ortak Türk alfabesinin oluşturulması XX yüzyılın başlarında da bilim adamlarının ilgi odağı olmuştu.

3. ORTAK TÜRK DİLİ VE ORTAK TÜRK ALFABESİNİN HAZIRLANMASI

Bu dönemde İsmail Bey Gaspıralı (1851-1914), Ali Bey Hüseyinzade (1864-1940), Celil Memmedkuluzade (1869-1932), Ziya Gökalp ve başka düşünürler ortak Türk dili meselesinden bahsetmişler.

Ünlü araştırmacı, yazar Sabri Arıkan İsmail Bey Gaspıralı'nın her birliğin temeli olduğunu bildirdiği ve büyük bir sermaye dediği dil birliği üzerinde durduğunu yazmıştır: İsmail Bey "Rusya Müslümanları'nın Terakkisi" başlıklı yazısında şöyle belirtmiştir. "Ümumi edebi dili olmayan millet, millet sayılmıyor. Türk evlatlarından olan Tarançe, Sart, Özbek, Kırgız, Kazak, Kumuk, Nogay, Azerbaycan ve sair tayfalar Türkçe konuştukları halde, şiveleri başkadır. Birbirlerini güçlkle anlarlar. Bu hal birleşmeğe, birliğe, bilgilerin, ilimlerin herkese duyurulmasına, terakkiye, edebiyata, dostluğa ve kaynaşmaya engeldir.

Binaenaleyh, en evvel ve en ziyade hepimiz için ihtiyaç ve lüzumlu olan, ümumi lisan, edebi Türkçe dildir. Buyrun, merhamet edin kardeşler, buna ayrıca bir gayret ile çalışalım. Bu iş pek o kadar yengil değilse de, çaresi bulunmaz ve müşkil de değildir. Tercüman Gazetesi Bahçesaray'dan ta Kaşgar'a kadar okunduğu, yani anlaşıldığı, lisanen birleşmenin mümkün olduğuna büyük delildir" [Gaspıralı, I, 2011: 157].

Ali Bey Hüseyinzade Gazetemizin Dili adlı yazısında (Hayat, No. 7, 1905) "Gazetemizin dilini mi sadeleştirmeli, yoksa cemaatimize öz dili olan Türkçeyi mi öğretmeli?" sorusuna böyle yanıt veriyor: "Zannımıza göre yazdığımızdan daha sade, Kafkas'ta söylenen şivelerden biriyle yazmak mümkün değil. Hepimiz ayrı bir yerden gelmişiz, bu şivelerden birini tercih edemeyiz. Onları birleştirmeliyiz. Çünkü ayrı ayrı hangi şiveyi alsak bir eksikliği vardır. Yeni Türkçe artık eski Türkçe değildir. Ali Şir Nevai gibi desem ki:

Uçmak içre hayat tapgaylar

Tamuğdan necat tapgaylar

uçmağın cennet, tamu'nun cehennem olduğunu içimizde anlayan olacak mı? Hayır. Çünkü bunlar eski Türkçedir" [Ülken, 1994: 271].

Ali Bey Hüseyinzade Yeni Türkçenin bir yandan İslam medeniyetinin, bir yandan tarihi vakaların tesiriyle Arapça, Farsçadan birçok kelimeler aldığını, zamanla dilimiz bu iki dille karıştığını yazmıştır. Türklerin milli karakterleri İslam olmaya uygun olduğu gibi, dilleri de Farsça ve Arapçadan kelimeler almaya elverişlidir. Nasıl Rus, Fransız, İngiliz gibi yeni Avrupa dilleri ilerleyebilmek için Yunan ve Latin dilleri gibi ölü dillerden faydalanmakta iseler yeni Türkçe de bugün bir bakımdan ölü bir bakımdan diri olan Arapça ve Farsça'nın lügat hazinesini kendine kaynak olarak aldı. Böylece Türk şivelerinden biri olan Osmanlı dili o kadar genişledi ki en yüksek fikirleri, en ince duygulan

ifadeye Arapça ve Farsçadan daha kudretli bir hale geldi. O bu halinde Avrupa dilleri ile rekabet edebilir. Şu kadar ki yine Türkçe, Arapça ve Farsça'nın yalnız sözlüğünden faydalanır. Yoksa onların gramer ve *syntax*'ını, dil kaidelerini kabul etmez. Çünkü kendi dil kaideleri bu dillerden daha basit, daha kolay, bundan dolayı daha olgundur. Sözlük bakımından Türkçe, Arapça ve Farsça'nın bütün kelimelerine meyil göstermez; öz varlığına uygun olan kelimeleri alır [Ülken, 1994: 271-272].

Ali Bey Hüseyinzade'ye göre ilimler ilerledikçe, icatlar ve keşifler çoğaldıkça başkalarından yeni şeyler alacağımız için, bu şeylere yeni adlar vermek lazım. Avrupa dilleri bu adları Latin, Yunan dillerinden alıp yaratıyorlar. Sanılmıştır ki Yunan, Latin dilleri yeni Avrupa dillerinden daha geniştir ve bu ölü dillerde her yeni icat için adlar hazırdır. Hayır! Bu diller ölmüş oldukları için onlardan sade ve belirli anlamı ile bir kelime alınıp basit veya karmaşık halde başka anlamda kullanılıyor. Son yıllarda icat edilen fotoğraf, telgraf, fonograf, telefon, vb. aletlerini ele alalım. Bunları eski Yunanlılar bilmedikleri için dillerinde de bu aletlerin adları olmayacağı meydandadır. Ama ışık, ses, yazıya mahsus öz kelimelerini yine bu anlamlarına hasrederek Yunan kelimelerini yeni icat ettikleri aletlerin adı olarak kullanmak, böylece dillerini zenginleştirmeye ne engel var? Biz de ne için Avrupalılar gibi hareket etmeyelim? Niçin Türkçemizde Latin-Yunan dilleri yerinde olan Farsça ve Arapçaya başvurmayalım? Gerekir ki biz de fotoğrafa pertevnüvis, fonograf'a sadanüvis, telefona durşinev, vb. diyelim. Böylece dilimizi genişletelim. Şimdi şöyle sorulabilir. Dilimizi yabancı kelimelerle doldurmak mı, yoksa dilimizdeki eksikleri tamamlamak için bu dille tarihi, dini ve edebi ilişkisi olan Arapça ve Farsçaya başvurmak mı doğru? İçimizde öz dilin değerini bilen herkes ikinci yolu tutar [Ülken, 1994: 272].

Hilmi Ziya Ülken Ali Bey Hüseyinzade'nin 1905'de savunduğu bu fikrin 1911-12'de Gökalp tarafında benimsendiğini yazmıştır. Gökalp'in ilim terimlerini kutsal kitabın dilinden almak kaidesi, bu ilk teklifin biraz değişmiş bir şeklidir. Nitekim yine onun "Türkçeleşmiş Türkçedir" kaidesi de Ali Turan'ın bu yazısında ifade ediliyor. O bu suretle ilk defa Türk dünyasında Türkçülük, İslamcılık, Avrupacılık arasında bir çatışma olmadığını ileri sürüyor. Halbuki o zamana kadar İslamcılarla Avrupacılar en gergin çatışma halindeydiler. Türkçüler moderncilere yakın iseler de İslamcılarla daima uzlaşmış değillerdi. Bu gerginlik Türkçülüğe karşı İslam medeniyetinin bütün geleneklerini kaldıracakmış gibi ona karşı cephe alıyorlardı. Fakat Hüseyinzade'nin soruyu koyuş tarzı bu çatışmaları kaldıracak gibidir. Bu bakımdan onu son yarım yüzyıllık fikir tarihimizin önderlerinden saymak yanlış olmaz. Şu kadar ki, ne onun ileri sürdüğü ve hiçbiri tutmamış olan Farsça yeni terimler, ne de Gökalp'in teklif ettiği ve çok kullanması yüzünden kısa bir sürede alışılan Arapça yeni düşünce ve teknik terimleri bu konudaki ihtiyaçlarımızı doyumamıştır. Ondan sonra geçen yarım yüzyıl, bu terimlerin milletlerarası çağdaş medeniyetten alınması ya da bulunabildikçe kendi dilimizden konulması gerektiğini gösterdi [Ülken, 1994: 272-273].

Bu dönemde bütün Türk halkları birbirlerinin dillerini anlayırdılar. 1926'da Bakü'da yapılan I Türkoloji Kongrede Türk halklarının tarihi, yaşayış tarzı, kültürü, ortak edebi dil meselesi etrafında tartışmalar yapılmıştır. Kongrede Rusça ile beraber Tatar, Özbek, Çovaş, Başkırt, Kazak veb. Türk dillerinde konuşulmuş ve birbirlerinin dillerini anlamışlardır.

I. Türkoloji Kongresine dönemin görkemli türkologları, müsteşrikleri katılmıştır. St.-Petersburg Bilimler Akademisi üyesi Vasili Vladimiroviç Barthold (1864-1930), Etnografya Müzesi müdürü, macar kültür tarihçisi Gyula Meszaros (1883-1957), Strasbourg'dan profesör Theodor Menzel, Rusya Bilimler Akademisi üyesi Sergey Fyodoroviç Oldenburg (1863-1934), Borodin, St.-Petersburg'da Etnografya Müzesinde bölüm başkanı Sergey İvanoviç Rudenko (1885-1969), SSCB Bilimler Akademisi üyesi, oryantalist, Türkolog Aleksandr Nikolayeviç Samoyloviç (1880-1938), oryantalist, Türkolog, Ukrayna Bilimler Akademisi üyesi Agafangel Yefimoviç Krımski (1871-1942), St.-Petersburg'da Rus imparatoru III. Aleksandrın Rusiya Müzesinde başkan olmuş Aleksandr Aleksandroviç Miller (1875-1935), dilbilimci, filolog, profesör Bekir Çobanzade (1893-1938) ve başka bilim adamları kurultayda sunum yapmışlardır. I. Türkoloji Kongresi'ne Türkiye adına Ali Bey

Hüseyinzade (Ali Turan) ve edebiyat araştırmacısı, tarihçi, Türkolog Fuat Köprülü (1890-1966) de yer almışlar.

Ali Bey Hüseyinzade 1926'da Bakü'de yapılan I. Türkoloji Kongresi hakkında notlarında rusçanın türkçeye ve türkçenin rusçaya tercümesine ihtiyac olmadığına çoğunlukla karar verildiğini yazmıştır. Oyrat kavminden olan Savaşkin çıkışında başlıca şunları söyledi: “Bilmiyordum hangi millettenim. Başkalariyle temasa geldikten sonra anladım ki, ne Kalmuk'um, ne Moğol'um, dosdoğru bir Türküm”. Ali Bey Hüseyinzade kongrede Savaşkin'in çıkışını oyratca tekrar ettiğini, Yunusof'un Özbekçe, Kazanlı Nimet Hakim'in tatarca, Şakirov'un başkırdca, Cami bey Nogani'nin nogayca, aslen çovaş olan Petrov Tovarîç'in önce Rusça, sonra ise çovaşca, kırımlı Bekir Çobanzade'nin hem Türkçe, hem de Rusça konuştuğunu belirtmiştir [Ülken, 1970: 11].

Sabri Arıkan Bolşevik İhtilalinden evvel, Çarlık Rusyası'nın işgali altında bulunan adı geçen Türk Cumhuriyetleri'nin münevverleri, kongrelerinde, Rus Parlemtosu'nda (Duma'da) teşkil ettikleri Türk grubu toplantılarında Türkçe konuştuğunu yazmıştır [Gaspıralı, I, 2011: 261].

Ali Turan kongrede iki noktanın çok yakından ilgi çektiğini yazmıştır: Burada konuşulardan iki nokta bizi çok yakından ilgilendirmektedir. Birisi latin harflerinin alınması konusundaki konuşmalar, öteki ortak edebi türk dilinin benimsenmesi konusundaki tartışmalar. Kırımlı Çobanzade şöyle diyor: Birinci kurultay dil ve edebiyat soruları üzerine çağrılmış bir kurultaydır [Ülken, 1964: 143].

I. Türkoloji Kongresinde Arap, Krill ve Latin harfleri ertafında tartışmalar yapılmış, Türk kavimleri arasında ortak harflerin latin harfleri olması daha çok tercih edilmiştir [Ülken, 1970: 23].

Ord.Prof. Fuat Köprülü umumi türk dili ile ilgili Kongresinde şunları söylemiştir: Halk edebiyatı mukayeseli bir surette tetkik edilecek olursa türlü Türk kavimleri arasındaki yakınlık meydana çıkar. Dilin farsçadan, arapçadan kurtulup Türçülüğe gitmesi gerilik değil, kendi ruhunu, benliğini bulmuş bir dilin ireli harüketidir. Medeni bir adım ve gelişmedir. Edebi dilin türk kavimleri arasında ortak olmasının sebepleri siyasi değildir, milletin özünden, kültüründen gelmektedir. Yabancı kelimeler dökülecek, ancak halkın vicdanında yer etmişse kalacaktır. Bütün insanlar ilim sayesinde dağılmaya doğru değil, birliğe doğru gidiyorlar [Ülken, 1970: 24-25].

Ali Turan bazı konuşanların ortak türk dilinin yaranması için aşağı tabakanın bir araya gelmesini önemli saydıklarını belirtmiştir: Rusça konuşan Umadof'a göre umumi edebi dil konusunda birleşmek mümkündür. Ancak bu hamle yukarı tabakalarından değil, aşağı tabakalardan gelirse. Çünkü mahdut sayıda olan aydınların aynı edebi dille yazması meseleyi halletmez. Halk yine kendi lehçeleriyle birbirinden ayrı kalırlar. Gazi Alim Yunus şu mütalaalarda bulundu: “Azeri Türk şairi Sabir'i Türkistanın her tarafında okurlar, anırlar, tad alır ve gülerler. Demek ki halka yakınlaştıkça anlaşma imkanı artıyor. Nevai'yi neden anlıyoruz? Çünkü halk diline yakın yazmıştır. Şu halde umumi edebi dilde hamlenin aşağıdan gelmesi ihtimali kuvvetlidir. Dilin özü birleşmeyi ve yaklaşmayı temin ediyor. Buna hiçbir şey, hiçbir kimse mani olamaz. Bunun için umumi bir merkez lazımdır. Halk dilinden ne kadar kelime gelir ve edebi dil onlarla ne kadar zenginleşirse Türkler arasında ortak dil o kadar daha kolay kurulmuş olur” [Ülken, 1970: 24].

Azerbaycan'ın büyük yazarı, Molla Nesreddin dergisinin kurucusu ve editörü Celil Memmedkuluzade 1906'da yaranan Molla Nesreddin dergisinin “Kura ve Aras Nehirlerini geçdi, belki Hazar Denizinden ve Karadenizden Türkiye'ye, Türkistan'a, Gilan'a geçmiş ve uça-uça Kafkas Dağlarını aşarak, Kafkasa, Kırıma ves. Türk ülkelerine geçmiş” böylece bütün Türk dünyasında yayılmıştı [Məmmədquluzadə, IV, 2004: 73].

Celil Memmedkuluzade Tiflis'de yayınlanmasının nedenini böyle açıklamıştır: “Tiflis, Kafkas'ın merkezi şehri ve Kafkas hükümetinin başkentidir. Bunun gibi bu şehir Kafkas türklerinin merkezi düşünülebilir. Hakikaten de böyledir. Tiflis'den Nahçıvan'a ve Ordubad'a da ulaşmak mümkündür; Kafkas ve Bakü, Batum şehrinin de arasındadır. Buradan Culfa'ya ve oradan Aras Nehri'ni geçip bir güne İran Azerbaycan'ın merkezi ve başkenti olan Tebrize gidip ulaşsan. Bakü'den Hazar deryasını

bir günde ötüb Türkistan'ın Aşkabat ve Merv ve başka mekanlarına haber yetirmek mümkündür. Dağıstan da bu yakındadır. Tiflis'den Bakü yoluyla on iki saatlik derya seferi bizi İran'ın Gilan memleketine ulaştırır" [Məmmədquluzadə, IV, 2004: 73].

İstanbul Türkçesini bütün Türkler tarafından ulusal dil olarak kabul edilmesi meselesi yirminci yüzyılda bazı düşünürler tarafından ileri sürülmüştür. Büyük düşünür Ziya Gökalp bu konuyu açıklarken İstanbul'un bir başkent gibi yalnız Osmanlı Türklerinin değil, biricik Türk Hakanlığı'nın "başkenti" olduğunu bildirmiştir: Bundan dolayı, bütün Türklerin yöneldiği kıbledir. Bundan başka İstanbul, İslam hilafetinin de merkezidir. Öyleyse İstanbul'un, ulusal esinden başka, dinsel bir kutsallığı da vardır. İstanbul Türkçesinin bütün Türklere ulusal dil olması, bu esin ve kutsallığın dile geçmesi dolayısıyladır. Fazla olarak İstanbul Türkçesi, Türk lehçelerinin en güzeli, en işlenmiş, edebiyat ve bilim bakımından en zenginidir. O halde, gösterilecek engellere karşın İstanbul Türkçesini edebi dil olarak benimsemek, bütün Türkler için ulusal bir görevdir. Bu görev yapıldığında, bütün Türkler dil ve edebiyatta ortak ve tek bir ulus durumuna gelir [Gökalp, 2010: 170].

"Türk Almanlaştıkça veya Fransızlaştıkça, yahut da Ruslaştıkça parçalanır. Fakat Türkleştikçe milli birliği daha çok kuvvetlenir" fikrini sunduktan sonra Ziya Gökalp böylece İstanbul türkçesinin edebi dil haline getirmek ve kabul edilmesi ile Avrupa medeniyeti içinde bir Türk kültürü yaratılmasına çalışması, bir Türk Milletinin kurulmasına temel olacak ve Osmanlı, Kıpçak, Özbek, Kırgız gibi terimlerin bölge isimleri olarak kalacağını yazmıştı [Gökalp, 2010: 170-171].

I Türkoloji Kongresinde Türkiye Türkçesinin Türk dünyasında ortak dil olarak kabul edilmesi meselesi tartışma konusuydu. Ali Bey'in notlarını sunan Hilmi Ziya Ülken belirtmiştir ki, Birinci Türkoloji Kongresinin ele aldığı iki temelli konu, latın harflerinin bütün türk uluslarınca alınması, Türkiye yazı dilinin Türk dünyasında genel ve ortak dil halina konması idi [Ülken, 1964: 143].

Ziya Gökalp'a göre Türklerin dil yönünden birbirlerinden uzaklaşmamalarında, Türkçe kitapların Türk kavimleri arasında elden ele dolaşmasının önemi büyüktür. Bir yandan Çağatay Türkçesi divanlar Batı Türklerince okunurken, diğer yandan da Osmanlı Türkçesi ile yazılmış eserler sandık sandık Kırım'a, Kazan'a, Kafkasya'ya, Türkistan'a götürüldü. Osmanlıca kitapların yayılması bilhassa Türklerin birbirini tanımamasından sonra çoğaldı. Önce Kırım'da ve Kafkasya'da İstanbul edebiyatı taklit edilmeğe ve dil olarak İstanbul Türkçesine yaklaşılmaya başlandı. Sonra bu hareket Kazan ve Türkistan'da da sıçradı [Gökalp, 2010: 167].

Büyük düşünür İsmail Bey Gaspiralı türk dillerinin farklılığı ile ilgili böyle yazmıştır: Kırım, Kazan, Akkerman, Ufa, Kafkas, Türkistan şiveleri arasında hayli fark vardır. Lakin bunların hepsi bir dildir. Hepsisi Lisan-ı Türki'dir. Milleti millet yapan iki şeydir: biri din birliği, biri dil (lisan) birliği. Bunların herhangi biri olmazsa veya bozulursa millet payesinden, derecesinden düşer. Belki yok olmaya yol tutar [Gaspiralı, II, 2011: 357-358].

Ali Bey Hüseyinzade'nin notları I. Türkoloji Kongresi hakkında, aynı zamanda o dönem Türk halklarının düşüncesini geniş şekilde belirtiyor. Kongresinde ortak harflerin ve ortak edebi dilin hazırlanması ile ilgili fikirler ileri sürülse de, bu gerçekleşmedi. Ali Turan'ın notlarını sunan Hilmi Ziya Ülken yazmıştır ki, kongrede bulunan üyelere çoğunluğunun katıldığı bu fikirlerin sonradan nasıl pozulduğu ve tam tersine bir yola girildiğini söylemeye lüzum yoktur. Bu çelişik davranış, gerçeklerin politikaya kurban edildiğinin çok acı bir kanıtıdır [Ülken, 1964: 143].

XX yüzyılın başlarında Türk halkları arasında sözcükler gibi terimlerin de ortak olmasına, yani bütün Türklerin ortak bir edebiyat ve bilimsel dili olması meselesi de dikkat çekmektedir. Ziya Gökalp bu konuda yazıyordu ki, Rusya'daki Türkler terimlerini Rusçadan, Çin'deki Türkler Çince'den biz Türkiye Türkleri ise Fransızcadan alacak olursak, Türkçelerimiz birbirinden uzaklaşır. Oysa hepimiz Arapçadan, Acemceden veyahut da Türkçeden alırsak, tam tersine birbirine yakınlaşır [Gökalp, 2010: 130].

4. SONUÇ

I. Türkoloji Kongresinden iki yıl sonra 1928’de Türkiye’de yeni Türk harfleri, alfabesi - “Latin Harfleri” hakkında kanun kabul edilmişti. Azerbaycan’da Sovyet döneminde 1929’da Latin Harfleri, 1939’da Kirill alfabesi kullanılmıştır. Azerbaycan’da 1992’de latin alfabesine geçme hakkında karar verilmiş, ağustos 2001’de latin harflerine geçiş sona ermiştir. Azerbaycan devlet adamı ve Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev 1 ağustos 2001 tarihini “Azerbaycan Alfabesi ve Azerbaycan Dili Günü” (9 ağustos 2001’de) gibi kutlanması ilgili karar vermiştir. Kazakistan Cumhuriyeti latin alfabesine geçişin 2017’de başlayarak 2025’de tamamlanmasını planlanıyor

Belirtmek gerekir ki, UNESCO tarafından 17 Kasım 1999’da her yıl 21 Şubat Uluslararası Ana dili Günü olarak kutlanması ile ilgili karar verilmiştir.

Türklerin ortak bir dilde konuşmaları için ortak dilin hazırlanması meselesi XX yüzyılın başlarında olduğu gibi XXI yüzyılda da güncel bir sorun olarak bilim adamlarının ilgi odağı oldu. Fakat zaman Ziya Gökalp’in haklı olduğunu gösterdi. Türkler dillerine göre bir anlamda birbirlerinden uzaklaştılar, bazı Türk halkları birbirinin dillerini anlamaz oldular.

KAYNAKÇA

- Arat Reşid Rahmeti (1987). Makaleler. Cilt I. Yayına hazırlayan: Osman Fikri Sertkaya. Ankara
- Gökalp Ziya (2010). Kültür ve Medeniyet. Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak. Yayına Hazırlayan: Eyüp Tosun. Konya, Gençlik Kitabevi Yayınları
- Güngör Erol (1995). Tarihte Türkler. İstanbul, Ötüken
- Məmmədquluzadə Cəlil (2004). Əsərləri. Dörd cilddə. IV cild. Tərtib edəni və izahların müəllifi: AMEA-nın həqiqi üzvü İsa Həbibbəyli. Bakı
- Novruzov Şövqi (1988). “Şərqi–Rus”un çağırışı. Bakı
- Kendi Kaleminden İsmail Bey Gaspıralı (2011). İdealleri, İşleri, Tavsiyeleri ve Haberleri. I cilt. Hazırlayan: Sabri Arıkan. İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı
- Kendi Kaleminden İsmail Bey Gaspıralı (2011). İdealleri, İşleri, Tavsiyeleri ve Haberleri. II cilt. Hazırlayan: Sabri Arıkan. İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı
- Şükürlü Əlisa (1993). Qədim Türk yazılı abidələrinin dili. Bakı
- Ülken Hilmi Ziya (1964). Prof. Ali Turan’ın (Hüseynzade) 1926’da Bakü’da toplanan I Türkoloji Kongresinde aldığı notlardan. X. Türk Dili Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler 1963’den ayırması. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara. s. 143-147
- Ülken Hilmi Ziya (2008). Millet ve Tarih Şuuru. İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları
- Ülken Hilmi Ziya (Ocak 1970). Türkçülüğün ve Türk Sosyalizminin babası Ali Turan (II). Yeni İnsan Dergisi. C. I, S. 85, s. 6-11; 23-28.
- Ülken Hilmi Ziya (1994). Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi. İstanbul, Ülken Yayınları
- Ülken Hilmi Ziya (2007). Ziya Gökalp. İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları